

ПЕДАГОГІЧНА АКАДЕМІЯ:
НАУКОВІ ЗАПИСКИ

ТЕОРІЯ І МЕТОДИКА ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ

УДК 37.011.3-051:316.444.5]:373.091.2](045)

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.14153913>

Професійна мобільність педагогів у контексті виховних завдань сучасної школи

Добридень Алла Володимирівна

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри виховних технологій та педагогічної творчості, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова 2, м. Умань, (Україна), ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0786-0161>

Брицький Олександр Вячеславович

аспірант кафедри педагогіки та освітнього менеджменту, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова 2, м. Умань, (Україна), ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-6890-7068>

Прийнято: 15.10.2024 | Опубліковано: 29.10.2024

Анотація.** У статті розглянуто проблему професійної мобільності педагогів у контексті виконання сучасних виховних завдань школи. **Мета дослідження** полягає у визначенні основних чинників, що впливають на професійну мобільність педагогів, а також розробці рекомендацій для підвищення адаптивності до змінних умов виховного процесу. **Методи

ПЕДАГОГІЧНА АКАДЕМІЯ: НАУКОВІ ЗАПИСКИ

дослідження включали аналіз наукової літератури, інтерв'ювання педагогів різних рівнів професійного досвіду, а також спостереження за організацією виховної роботи в закладах освіти. Крім того, для більш детального аналізу було використано метод експертного опитування, який дозволив виявити специфічні потреби та перешкоди у професійній мобільності сучасних педагогів. **Результати дослідження** показали, що професійна мобільність педагогів залежить від кількох ключових факторів, зокрема, від доступу до програм підвищення кваліфікації, рівня мотивації до саморозвитку та підтримки з боку адміністрації закладу освіти. Було встановлено, що педагоги, які активно впроваджують інноваційні підходи, а також беруть участь у професійних спільнотах, демонструють вищий рівень мобільності та здатність до адаптації у виховному процесі. **Висновки** підтвердили важливість розвитку професійної мобільності педагогів для успішного виконання виховних завдань. Було рекомендовано активізувати підтримку з боку адміністрації та створити умови для безперервного професійного розвитку педагогів, що включає участь у семінарах, тренінгах та обмін досвідом з колегами. Крім того, підкреслюється необхідність розробки індивідуальних планів професійного зростання для педагогів, які дозволяють забезпечити їх особисті потреби й інтереси. Це сприятиме формуванню позитивної мотивації до самовдосконалення, розширенню професійної компетентності, а також забезпечити готовність педагогів адаптуватися до змін та нових викликів.

Ключові слова: професійна мобільність, педагог, виховний процес, сучасна школа, адаптація, професійний розвиток, інноваційні підходи, виховні завдання.

ПЕДАГОГІЧНА АКАДЕМІЯ:
НАУКОВІ ЗАПИСКИ

**Professional mobility of teachers in the context of educational tasks of
modern school**

Alla Dobryden

PhD in Education, Associate Professor of Educational Technologies and Pedagogical Creativity Department, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University (Ukraine), ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0786-0161>

Brytskyi Oleksandr

PhD student of the department of pedagogy and educational management Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University (Ukraine), ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-6890-7068>

***Abstract.** The article addresses the issue of teachers' professional mobility in the context of fulfilling modern educational tasks of the school. The aim of the study are to identify the main factors influencing teachers' professional mobility and to develop recommendations for enhancing adaptability to changing conditions in the educational process. Research methods include the analysis of scientific literature, interviews with teachers of various levels of professional experience, and observations of educational work organization in schools. Additionally, an expert survey method was used to identify specific needs and barriers to professional mobility among contemporary educators. The study results indicated that teachers' professional mobility depends on several key factors, such as access to professional development programs, the level of motivation for self-development, and the support provided by the school administration. It was found that teachers who actively implement innovative approaches and participate in professional communities demonstrate higher levels of mobility and adaptability in the educational process.*

The conclusions confirmed the importance of developing teachers' professional mobility for meeting educational objectives. It was recommended to strengthen administrative support and create conditions for teachers' continuous professional development, including participation in seminars, training sessions, and experience exchange with colleagues. In addition, the need to develop individual professional growth plans for teachers that can meet their personal needs and interests is emphasized. It will contribute to the formation of positive motivation for self-improvement, the expansion of professional competence, and also ensures the readiness of teachers to adapt to changes and new challenges.

Keywords: *professional mobility, teachers, educational process, modern school, adaptability, professional development, innovative approaches, educational tasks.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Актуальність окресленої теми зумовлена динамічними змінами в суспільстві та системі освіти, які потребують від сучасного педагога здатності до швидкої адаптації, професійного оновлення та підвищення власної кваліфікації. У сучасних умовах, коли школа стикається з новими виховними викликами, такими як інтеграція інклюзивного підходу, розвиток соціально-емоційних навичок учнів, цифровізація освітнього процесу, педагоги повинні володіти різносторонніми компетенціями та бути готовими до змін.

Професійна мобільність педагогів стає критичним аспектом у забезпеченні якості виховної роботи, оскільки дає змогу вчасно реагувати на зміни, залучати новітні методи і технології, а також формувати серед учнів важливі навички для успішного життя в суспільстві. Тема є актуальною, оскільки дослідження цього питання допомагає визначити шляхи та умови, що

сприяють підвищенню професійної мобільності педагогів, а отже, покращують ефективність їх виховної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливо відзначити, що і українські, і зарубіжні науковці розглядають професійну мобільність як процес руху, зміни, діяльності, що включає зміни в професійному, пізнавальному процесах, поглядах, ідеях, програмах, проектах і навіть у фізичному переміщенні.

У науковій спільноті феномен професійної мобільності розглядається на перетині різних дисциплін: соціології, філософії, економіки, психології, менеджменту, географії, педагогіки тощо, що робить його міждисциплінарним поняттям. Відповідно, в соціології це питання досліджували П. Сорокін, Р. Ривкін і, в економіці професійну мобільність вивчали М. Біль, Є. Іванченко, Д. Чернілевський, а у сфері туризму – Н. Бахмат і В. Любарець. У психології тему професійної мобільності розробляли Ю. Дворецька, Л. Пілецька та інші.

У межах трансформації вищої освіти аспекти професійної мобільності вивчав В. Андрущенко, О. Безпалько, Л. Сушенцева, а питання формування та розвитку мобільності педагогів досліджували такі науковці, як Н. Брижак, І. Горбачова, Н. Дячок, Є. Іванченко, С. Кириченко, Т. Куценко, Н. Латуша, Л. Рибалко, Г. Твердохліб та інші.

Дослідниця Горбачова І. визначила поняття «професійна мобільність учителя», уточнила компоненти професійної самореалізації вчителів загальноосвітніх закладів, виокремила компетенції професійної мобільності та розкрила їх зміст [1]. Л. Сущенко характеризувала горизонтальну та вертикальну професійну мобільність, здійснивши їх порівняльний аналіз [15]. Н. Дячок, досліджуючи професійну мобільність, розкрила її якість як показник безперервної педагогічної освіти, розробила структуру професійної мобільності та виокремила її рівень [3].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми.

Незважаючи на значний обсяг досліджень, сучасна національна освіта потребує подальших наукових розвідок у галузі професійної мобільності педагогів у контексті виховних завдань сучасної школи, що стане інструментом підвищення їх професійної майстерності в умовах освітніх реформ. Окремого розгляду потребують питання визначення основних чинників, що впливають на професійну мобільність педагогів, а також розробці рекомендацій для підвищення адаптивності до змінних умов виховного процесу.

Формулювання цілей статті. Мета дослідження полягає у визначенні основних чинників, що впливають на професійну мобільність педагогів, а також розробці рекомендацій для підвищення адаптивності до змінних умов виховного процесу.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням здобутих наукових результатів. Одним із ключових аспектів професійної мобільності є її вплив на освітній процес. Адаптивні, гнучкі та мобільні педагоги здатні впроваджувати інноваційні методики, які відповідатимуть сучасним вимогам суспільства. У цьому контексті важливо розглядати професійну мобільність як активний процес, що базується на постійному навчанні, розвитку нових навичок та здатності до самореалізації. Саме така мобільність дозволяє педагогам залишатися актуальними у своїй професії, забезпечуючи відповідність своїх компетенцій сучасним вимогам.

Вашій увазі пропонуємо розглянути основні чинники, що впливають на професійну мобільність педагогів.

1. Набуття нових знань та навичок. Педагоги мають постійно оновлювати свої знання про педагогічні методи, психологію учнів, інноваційні технології навчання та виховання, оскільки сучасні освітні системи зазнають постійних

змін у відповідь на нові наукові дослідження, соціальні запити та технологічний прогрес.

Це вимагає від вчителів гнучкості та готовності адаптувати свої методи, щоб відповідати вимогам часу. Різноманітність учнів у класах, яка включає дітей з різними культурними, соціальними та інтелектуальними фонами, підкреслює важливість знання психології дітей, що допомагає вчителям краще розуміти їх потреби та адаптувати підходи до виховання.

Інтеграція сучасних технологій відкриває нові можливості для навчання та виховання, адже використання цифрових ресурсів, онлайн-платформ і інтерактивних програм може значно підвищити ефективність освітнього процесу. Успішне навчання сьогодні вимагає розвитку критичного мислення, креативності, комунікації та співпраці, тому педагогам потрібно знайти способи інтегрувати ці навички у виховний процес.

Постійний професійний розвиток через участь у семінарах, конференціях та курсах підвищення кваліфікації дозволяє педагогам залишатися в курсі новітніх методик і підходів, що, у свою чергу, сприяє їх професійному зростанню. Таким чином, постійне оновлення знань є ключовим аспектом професійного вдосконалення педагогів, яке дозволяє їм ефективно виконувати виховні функції та забезпечувати якісну освіту вихованців [4].

2. Інтеграцію сучасних технологій. Педагоги мають використовувати цифрові інструменти та ресурси для створення інтерактивного освітнього середовища, що сприяє розвитку критичного мислення та творчості учнів. Сучасні технології надають широкі можливості для інтеграції інтерактивних методів в освітній процес, дозволяючи вчителям ефективно залучати учнів до активної участі в навчанні.

Використання платформ для онлайн-курсів, інтерактивних презентацій, відеоматеріалів, а також навчальних ігор стимулює зацікавленість учнів,

сприяє їх мотивації та активному освоєнню навчального матеріалу. Цифрові ресурси також допомагають педагогам адаптувати навчання до індивідуальних потреб кожного учня, що є особливо важливим у контексті різноманітності класів. Таким чином, впровадження цифрових технологій у виховний процес не лише модернізує освіту, а й відкриває нові горизонти для розвитку учнів, роблячи навчання більш захоплюючим та продуктивним [7].

3. Розвиток комунікативних навичок. Уміння ефективно спілкуватися з учнями, батьками та колегами є критично важливим аспектом роботи педагога, оскільки воно сприяє формуванню позитивних відносин і підтримці виховного процесу. Налагодження відкритого та довірливого спілкування дозволяє вчителям краще розуміти потреби та очікування учнів, що, у свою чергу, допомагає створити комфортну атмосферу для навчання.

Ефективна комунікація також відіграє важливу роль у співпраці з колегами, адже обмін досвідом та ідеями може призвести до вдосконалення педагогічних методів і підходів. У результаті, позитивні відносини, що формуються через якісне спілкування, створюють сприятливий фон для виховання, що забезпечує успішний розвиток учнів і їх соціальну адаптацію. Таким чином, розвиток комунікативних навичок є невід'ємною частиною професійного вдосконалення сучасного педагога, що робить його діяльність більш ефективною та результативною [2].

4. Формування морально-етичних цінностей. Педагог повинен бути прикладом для учнів, демонструючи важливість етики, відповідальності та громадянської свідомості. Педагог, який втілює ці цінності у своїй поведінці, не лише формує в учнів правильні уявлення про моральні принципи, але й надихає їх на активну участь у житті суспільства. Етичні норми, які педагог практикує у повсякденному спілкуванні, допомагають учням усвідомити значення чесності, поваги до інших і справедливості.

Відповідальність, що проявляється в професійній діяльності, стимулює молодь усвідомлено підходити до своїх обов'язків і рішень, а також враховувати наслідки своїх вчинків. Громадянська свідомість, яку вчитель демонструє, спонукає учнів брати участь у суспільних ініціативах, волонтерських акціях та інших формах активної громадянської позиції. Таким чином, педагог, будучи зразком для наслідування, відіграє ключову роль у формуванні морально свідомих, відповідальних і активних громадян, які можуть позитивно впливати на своє оточення [10].

5. Вивчення індивідуальних особливостей учнів. Здатність адаптувати виховні методи відповідно до потреб різних учнів, включаючи дітей з особливими потребами, є критично важливим аспектом сучасного педагогічного процесу. Це вимагає від педагога гнучкості, творчості та глибокого розуміння індивідуальних особливостей кожної дитини. Вчитель, який враховує різноманітність у класі, може ефективно використовувати диференційований підхід, що дозволяє забезпечити оптимальні умови для навчання всіх учнів. Це може включати зміну навчальних матеріалів, використання різних методів навчання, застосування технологій підтримки або адаптацію завдань відповідно до можливостей та інтересів дітей.

Для учнів з особливими потребами важливо створити безпечне і підтримуюче середовище, де вони можуть виявити свої здібності та досягти успіхів. Таким чином, адаптація виховних методів не лише сприяє успішному навчанню, а й формує у дітей відчуття цінності та прийняття, що позитивно впливає на їх самооцінку та мотивацію. В результаті, такий підхід сприяє розвитку інклюзивного освітнього середовища, де кожен учень має рівні можливості для реалізації свого потенціалу.

6. Постійна самоосвіта та самоаналіз. Активне дослідження нових підходів у педагогіці, літератури та ресурсів для саморозвитку є важливими

складовими професійної діяльності педагога. Вчитель має брати участь у тренінгах, курсах підвищення кваліфікації та семінарах, щоб ознайомитися з новітніми підходами в навчанні та вихованні. Ці заходи забезпечують можливість отримати актуальні знання, які можуть бути впроваджені в практику, що, в свою чергу, підвищує якість освітнього процесу.

Крім того, самоосвіта є ключовим елементом професійного зростання. Педагоги повинні регулярно досліджувати нову літературу, навчальні ресурси та наукові статті, щоб залишатися в курсі сучасних тенденцій і відкриттів у сфері освіти. Це може включати перегляд вебінарів, участь у професійних онлайн-спільнотах або вивчення матеріалів на освітніх платформах.

Таким чином, безперервне навчання та саморозвиток не лише покращують професійні навички педагога, а й сприяють його адаптації до змін у суспільстві, потребам учнів і вимогам сучасного навчального середовища. Це дозволяє вчителям бути більш ефективними у своїй роботі, впроваджувати інноваційні методики, що відповідають викликам часу, і, зрештою, забезпечувати високий рівень освіти для своїх учнів [11].

7. Впровадження інноваційних методик виховання. Використання проектного навчання, рольових ігор, групових дискусій та інших інтерактивних методів є ефективними інструментами для підвищення мотивації учнів. Проектне навчання дозволяє учням брати активну участь у процесі навчання, розвивати критичне мислення та творчі навички, оскільки вони працюють над реальними завданнями, які потребують дослідження та практичного застосування знань. Це не лише підвищує зацікавленість учнів, але й сприяє формуванню глибокого розуміння навчального матеріалу.

Рольові ігри також є потужним методом, що дозволяє учням входити в різні ролі, переживати ситуації з життя і вивчати нові концепції в динамічному

форматі. Цей метод сприяє розвитку емпатії, комунікативних навичок та здатності працювати в команді, що є важливими аспектами соціалізації.

Групові дискусії надають можливість учням висловлювати свої думки, обговорювати ідеї та аналізувати різні точки зору, що стимулює активну участь в освітньому процесі. Вони вчать учнів аргументувати свої позиції, поважати думки інших та розвивати навички критичного мислення.

Завдяки інтерактивним методам навчання, учні стають більш зацікавленими у предметах, адже вони можуть безпосередньо впливати на навчальний процес. Такі підходи створюють сприятливу атмосферу для навчання, де кожен учень відчуває свою значущість і може реалізувати свій потенціал. У результаті, активна участь учнів у навчанні не лише підвищує їхню мотивацію, а й сприяє більш глибокому засвоєнню знань та розвитку важливих життєвих навичок [5].

8. Рефлексія професійної діяльності. Аналіз успіхів і невдач у виховному процесі є важливим етапом для вдосконалення власної педагогічної практики. Цей процес дозволяє вчителям оцінити ефективність застосованих методів та стратегій, зрозуміти, що працює, а що потребує корекції.

Успіхи, які досягаються в процесі виховання, є підтвердженням правильності обраного підходу і можуть слугувати моделлю для подальшої роботи. Аналізуючи успішні моменти, педагоги можуть виділити ключові фактори, які сприяли досягненню позитивних результатів, і впроваджувати їх у свою практику. Це може включати методи, які виявилися найбільш ефективними, а також певні підходи до взаємодії з учнями, які покращили атмосферу у класі.

З іншого боку, аналіз невдач є не менш важливим, адже він дозволяє виявити слабкі місця в освітньому процесі. Розуміння причин, які призвели до негативних результатів, дає можливість вчителям переосмислити свої методи

і стратегії. Це може включати корекцію підходів до управління класом, адаптацію навчальних матеріалів або вдосконалення комунікації з учнями.

Регулярний самоаналіз також сприяє професійному зростанню педагога. Він дозволяє вчителям ставити перед собою нові цілі, розвивати критичне мислення та гнучкість у підходах до навчання. У результаті, систематичний аналіз успіхів і невдач у виховному процесі веде до безперервного вдосконалення педагогічної практики, що позитивно впливає на якість освіти та виховання учнів [8].

9. Підвищення професійної компетентності. Сучасний педагог повинен володіти не лише предметними знаннями, а й уміти адаптувати їх до умов індивідуалізації та диференціації навчання. Це передбачає здатність враховувати індивідуальні потреби, інтереси та рівень підготовки кожного учня, щоб забезпечити максимально ефективний процес навчання. Вчитель має бути готовим застосовувати різноманітні методи та підходи, які сприяють глибшому засвоєнню матеріалу, забезпечуючи активну участь всіх учнів в освітньому процесі.

Крім того, педагог має бути відкритим до використання інноваційних освітніх технологій, які можуть значно поліпшити якість навчання. Сучасні цифрові ресурси, інтерактивні платформи та освітні програми відкривають нові можливості для творчого підходу до навчання. Вчитель, який вміє ефективно інтегрувати ці технології в освітній процес, може створити більш захоплюючу та продуктивну навчальну атмосферу.

Таким чином, сучасний педагог повинен не лише знати свій предмет, а й бути готовим до постійного самовдосконалення, адаптації до змінюваних умов навчання та використання новітніх технологій, що дозволяє йому ефективно реагувати на виклики сучасної освіти та забезпечувати високий рівень навчання для всіх учнів [6].

10. Формування особистісних якостей. Виховний процес вимагає від педагога розвитку таких якостей, як емпатія, стресостійкість, здатність до саморефлексії та комунікативна компетентність. Емпатія дозволяє вчителю краще розуміти емоційний стан учнів, їх потреби та переживання, що сприяє формуванню довірливих стосунків і створенню підтримуючого навчального середовища.

Стресостійкість є невід'ємною рисою для педагога, адже робота в навчальному закладі часто пов'язана з різноманітними викликами, що потребують швидкого реагування і адаптації до змін. Здатність до саморефлексії дозволяє вчителю аналізувати свої дії, оцінювати ефективність своїх методів та підходів, а також вносити корективи для покращення якості виховання і навчання [9].

Комунікативна компетентність є важливою для забезпечення продуктивної взаємодії не лише з учнями, але й з колегами та батьками. Вчитель, який вміє ефективно спілкуватися, створює відкриту атмосферу для обміну думками, що підвищує рівень співпраці у навчальному процесі. Таким чином, розвиток цих якостей у педагога не лише покращує якість виховного процесу, але й сприяє загальному розвитку учнів, їх соціалізації та формуванню позитивного клімату в класі.

Висновки. Професійне вдосконалення сучасного педагога в контексті виховного процесу є важливим етапом у забезпеченні високої якості освіти та виховання. У сучасних умовах вчителі повинні постійно оновлювати свої знання і навички, адже освітній процес швидко змінюється під впливом нових технологій і методів навчання. Використання інноваційних освітніх технологій та інтерактивних методів, таких як проектне навчання і рольові ігри, значно підвищує мотивацію учнів і їхню активну участь в освітньому процесі, що позитивно впливає на результати виховання.

Крім того, важливою складовою професійного вдосконалення є розвиток особистісних якостей педагога, таких як емпатія, стресостійкість, здатність до саморефлексії та комунікативна компетентність, які забезпечують ефективну взаємодію з учнями, батьками та колегами. Співпраця з досвідченими колегами та участь у професійних мережах сприяють обміну знаннями та досвідом, що дозволяє вчителям підвищувати свій професійний рівень і створює умови для розвитку колективної практики.

Також, сучасний педагог має вміти адаптувати методи виховання до індивідуальних потреб учнів, враховуючи їх здібності та особливості, що забезпечує більш ефективний процес навчання і виховання. Важливість розвитку критичного мислення та творчих навичок учнів також не може бути переоцінена, адже педагог повинен впроваджувати технології, що сприяють формуванню цих навичок, готуючи учнів до успішної соціалізації в сучасному світі.

Таким чином, професійне вдосконалення сучасного педагога в контексті виховного процесу є складним і багатогранним процесом, що вимагає від учителів постійного розвитку, гнучкості у підходах та відкритості до нових ідей, щоб ефективно впливати на виховання учнів і формувати їх як особистостей, готових до викликів сучасності.

Список використаних джерел

1. Горбачова І. І. Професійна мобільність вчителя в мінливому освітньому середовищі. *Теорія та методика навчання та виховання*. 2017. Вип. 43. С. 59–68. URL: <http://nbuv.gov.ua> (дата звернення: 03.09.2024).
2. Докучина Т. Аналіз проблеми професійної мобільності педагогів. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2020. № 9 (103). С. 54–65.

3. Дячок Н. В. Професійна мобільність як показник якості педагогічної освіти. *Педагогічна освіта: теорія і практика. Психологія. Педагогіка*. 2020. № 33 (1). С. 70–75.
4. Іванченко Є. А. Професійна мобільність майбутніх фахівців: *навчально-методичний посібник*. Одеса, 2004. 120 с.
5. Корнієнко В. О. Вплив освітніх інновацій на формування професійної мобільності вчителів загальноосвітніх навчальних закладів. *Сучасна педагогіка та психологія: від теорії до практики: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф.*, м. Запоріжжя, 26–27 серпня 2016 р. Запоріжжя: Класичний приватний ун-т, 2016. С. 70–73.
6. Кремень В. Г. Освіта і наука в Україні – інноваційні аспекти. Стратегія. Розвиток. Результати. Київ : Грамота, 2005. 448 с.
7. Куйбіда В. С., Шпекторенко І. В. Професійна мобільність та проблеми професіоналізації персоналу публічного управління : *монографія*. Київ : НАДУ, 2018. 256 с.
8. Майборода Р. Професійна мобільність викладача як складова соціального капіталу. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки*. 2018. № 3 (2). С. 189–192.
9. Пілецька Л. С. Професійна мобільність особистості: психологічний аспект аналізу. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. 2013. № 3 (32). С. 197–202.
10. Пріма Р. М. Професійна мобільність фахівця як наукова проблема. *Вісник Черкаського університету. Педагогічні науки*. 2011. Вип. 206. С. 124–129.
11. Про освіту: Закон України від 05 листопада 2020 р. № 978-IX / Верховна Рада України. URL:<https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 01.09.2024).

12.Професійна освіта. Словник : навч. посіб / уклад. С.У. Гончаренко та ін. Київ : Вища школа, 2000. 380 с.

13.Прохоренко Т. Г. Професійна мобільність як фактор професійної успішності. *Вісник Національного університету «Юридична академія України ім. Ярослава Мудрого»*. 2017. № 4 (35). С. 167–174.

14.Радіонова Н., Швидун Л. Освітня мобільність в екстремальних життєвих ситуаціях. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. 2022. Вип. 44. С. 116–122.

15.Сущенко Л. О. Шляхи розвитку професійно-педагогічного потенціалу вчителя. *Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки*. Запоріжжя, 2006. Вип. 37. С. 20–24.